

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 1

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

FEBRUARY 2024

WWW.AJERUZ.COM

**ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ШАХСИЙ ВА КАСБИЙ
ФАЗИЛАТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-
ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ**

Боймуротов Асқарали Бургутович

Тошкент молия институти академик лицейи
Математика ва информатика фани ўқитувчиси
Gentramokre@gmail.com

Аннотация. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг энг муҳим бўғини уларнинг ўқув-билиш фаолиятидаги камчиликларни бартараф этиш ёки чеклашдир.

Мақолада ўқувчиларга ўзларининг қулай имкониятлари ва афзалликларини рўёбга чиқариш, узоқ вақт давомида диққатни жамлаш қобилиятини шакллантириш, ҳаракатларни пухта бажаришига мойиллик ва бошқалар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар. Фазилат, маълумот, шахс, қобилият, имконият, натижа, хусусият, қоида, фаолият.

Мамлакатимиз иқтисодиёти ва жамиятининг ўзгариши меҳнат бозори талаб қилаётган касблар қаторида, касбларнинг ижтимоий обрўси ва ижтимоий мавқеида сезиларли ўзгаришларга олиб келди ва шунинг учун муайян касб танлашнинг қийматига сезиларли таъсир кўрсатди.

Ишлаб чиқариш жараёнининг кенгайиши ва мураккаблиги, бир томондан, таълим хизматлари бозорида таклиф этилаётган касбларнинг кўплиги ўсмирларнинг ушбу касблар ҳақида хабардорлиги пастлиги билан бирга бўлган касбий вариативликка олиб келди. Ёшлар ижтимоий ўзгаришларни осонроқ бошқаришади, чунки улар қадриятлар тизимини бузиши ва хатти-ҳаракатлар стандартларини қайта қуришлари шарт эмас.

Талабаларнинг фаолияти ва хулқ-атворидаги индивидуал қарорларни тавсифлашда муҳим жиҳатлардан бири шундаки, бу фарқлар индивидуалликнинг турли даражалари билан боғлиқ хусусиятларнинг биргаликдаги таъсири билан боғлиқ бўлиб, соғлиқ хусусиятларидан тортиб, талабаларнинг касбга муносабатини тавсифловчи хусусиятларгача боғлиқ. Улар ижтимоий меъёрларга, жамоадаги ўз позицияларига интилишади.

Ўқувчиларнинг шахсий ривожланиши уларнинг ижтимоий-шахсий қизиқишларининг касбий йўналиш касб этиши, мустақил фикрлашлари, ижодкорликлари, фаолликлари, муносабатларининг чуқурлашиб, бойиб бориши, характер ва дунёқарашларининг турғунлашуви ҳамда ўз-ўзини тарбиялашга бўлган эҳтиёжларининг шаклланиши каби ҳолатлар билан тавсифланади. Бўлажак мутахассис учун таълим олиш жараёни – бу инсонда педагогик фаолиятни муваффақиятли амалга оширишда касбий жиҳатдан аҳамиятли саналган сифат, билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини

такомиллаштиришнинг энг мақбул давридир. Ўқувчи ушбу жараёнда билимларни жамлаш, сақлаш, узатиш, уларнинг мантиқий тузилмасини яратиш ва келажак касбий фаолиятини ташкил этишда ҳамда самарали фойдаланиш каби ҳолатларни ўзида мужассам эттиради. Педагогик-психологик фаолият билан боғлиқ қараш, кадрият ҳамда мотивациялар моҳиятан ўзгариб, такомиллашиб боради.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимини такомиллаштиришнинг назарий ва методик асослари Р.Ҳ.Джураев, У.И.Иноятов, Қ.Т.Олимов, Х.Ф.Рашидовлар томонидан [1, 2, 3, 4] тадқиқ этилган.

Тадқиқотчи олим П.А.Рудик «Шахснинг психологик хусусиятлари инсон фаолиятида қўядиган мақсадларида, ушбу мақсадга эришиш усулларида, фаолият жараёнида алоқада бўлувчи бошқа инсонлар билан муносабатида ўз ифодасини топади. Бу каби барча хусусиятлар тасодифий эмас. Улар шахснинг меҳнатда қарор топишини ифодалайди, шунингдек, маълум даражада турғун характерга эга бўлган, инсоннинг фаолиятига мақсадга йўналтирилганлик бахш этувчи интилишлари, қизиқишлари ҳамда дунёқарашида ўз аксини топади» [5] деб таъкидлайди.

А.В.Суворовнинг фикрига кўра, шахснинг шаклланишида инсон фаоллигига муносабатини белгилаб берувчи майллар тизимининг таркиб топиши намоён бўлади [6].

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларларини аниқлаш тажрибасига кўра ўқувчилар турли фазилатларга эга эканликлари маълум бўлди. Ўқитувчиларнинг фикрича, ўқув материални ўзлаштиришга таъсир қиладиган, турли хил усуллардан фойдаланганда асосий эътиборни қаратадиган ва ўқувчилар ишининг хусусиятларига таъсир қилувчи фазилатларни танлашлари керак эди. Тавсия этилган индивидуал хусусиятлар рўйхатига қўшимча равишда, барча ҳолатларда ўқитувчиларга сўровномада кўрсатилмаган фазилатларни ўзлари номлаш имконияти берилди.

Умуман олганда, сўровнома қуйидагиларни кўрсатади:

- ўқитувчилар ўқувчиларнинг турли хил фазилатларини ҳисобга олишларини таъкидлайдилар ва бу турли даражадаги индивидуаллаштириш хусусиятларининг фаолиятнинг бориши ва натижаларига биргаликда таъсир қилиш фактини тан олишлари керак;

- олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, ўқитувчилар асосан фаолиятга муносабатини билдирувчи хусусиятларни номлашди,

- олинган маълумотлар ўқувчиларнинг баъзи индивидуал хусусиятларининг (масалан, ақл-идрок, темперамент) аҳамиятини баъзи ўқитувчилар томонидан етарлича баҳоланмаган деган хулосага келишларига олиб келади.

Ушбу қоидалар, хусусан, ўқувчиларнинг таълим жараёнида уларнинг аҳамияти даражасига кўра турли хил фазилатларининг ўртача ўринларини кўрсатадиган 1-жадвалда келтирилган маълумотлар билан тасдиқланган.

1-жадвал

Ўқувчиларнинг таълим жараёни муваффақиятини таъминловчи
фазилатлари

Ўқувчиларнинг фазилатлари	Ўртача ўрни
Дастлабки билимлар	1
Қизиқиш	2
Мотивация	3
Интеллект	4
Темперамент	5
Диққат	6
Интизом	7
Меҳнат	8
Тозалик	9
Жисмоний ривожланиш	10

Шуни ёдда тутиш керакки, 1-жадвалда турли фанларни ўқитишда намоён бўладиган фазилатлар келтирилган. Бироқ, индивидуалликнинг турли даражалари билан боғлиқ хусусиятларнинг фаолиятга таъсир қилишини айтиш бу фазилатларнинг бир-бири билан қандай ўзаро таъсир қилишини ҳали кўрсатмайди. Шунинг учун бу ўзаро таъсир механизмларини аниқлаш ўқувчиларнинг хатти-ҳаракати ва фаолиятидаги индивидуал фарқларнинг психологик асосларини очиқ беришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг энг муҳим бўғини уларнинг ўқув-билиш фаолиятидаги камчиликларни бартараф этиш ёки чеклашдир. Шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг яна бир муҳим жиҳати - талабаларга ўзларининг қулай имкониятлари ва афзалликларини рўёбга чиқаришга ёрдам бериш: узоқ вақт давомида диққатни жамлаш қобилияти, реакцияларнинг юқори тезлиги, ҳаракатларни пухта бажаришга мойиллик ва бошқаларни ўз ичига олади. Баъзи натижаларни умумлаштирган ҳолда шуни айтишимиз мумкинки, ўқув-билиш фаолиятида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олиш - бу таълимнинг асосий шаклини ташкил этишга хизмат қиладиган ва ўрганиш самарадорлигини оширишдан ташқари, ижобий ақлий фазилатларни ривожлантиришга қаратилган психологик-педагогик муаммодир.

Ташаббускор, ижодий, профессионал мобил, функционал саводли шахсни шакллантириш мактабдан бошланади. Айнан мактабда ўқувчининг қизиқиш ва майллари шаклланади, таълимни давом эттириш йўли аниқланади. Мактабда онгли равишда танланган касбий йўл келажакда унинг ўзини ўзи англашининг муҳим шартидир.

Ҳақиқий мактаб амалиётига кўра таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олиш мақсадлари қуйидагилардан иборат: ўқувчиларнинг касбий йўналиши ва ўз тақдирини ўзи белгилаши учун шарт-

шароитларни таъминлаш; индивидуал мойиллик ва эҳтиёжлар; ижтимоий ва касбий ўзини ўзи белгилашга тайёрлигини ошириш; умумий ва касб-хунар таълими ўртасида узвийликни ўрнатиш.

Шундай қилиб, таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг психологик-педагогик асослари қуйидагилардан иборат, деган хулоса чиқариш мумкин:

1. Аксарият ўсмирлар ўз қобилиятлари ва қизиқишларини, ўз шахсий ва касбий фазилатларини аниқлашларига жуда кам эҳтиёж сезадилар.

2. Ўқувчилар кўпинча келажакдаги касбий фаолиятни танлаш мотивларини тушунмайдилар.

3. Аксарият мактаб ўқувчиларида ўз шахсий ва касбий фазилатларини аниқлаш учун тегишли бўлган сифатлар етарли даражада ривожланмаган (масъулият, диққат, мустақиллик ва бошқалар).

4. Талабалар ўз шахсий ва касбий фазилатларини аниқлаш учун касблар дунёси, ўзлари ҳақида, ўз минтақасининг маълум касбларга бўлган эҳтиёжлари ҳақида, танлаган касби бўйича ўқиш ва ўқишни давом эттиришнинг мумкин бўлган усуллари ҳақида зарур бўлган билимларга деярли эга эмас.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг психологик-педагогик асослари соҳасидаги кўплаб маълумотларга қарамай, бу борада бир қатор қарама-қаршиликлар мавжуд, улар:

- Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишда мактаб битирувчиларининг қобилиятларини ривожлантиришга юқори даражадаги тайёргарликни шакллантириш зарурати ва бундай ривожланиш имкониятларини таъминлайдиган усулларнинг етишмаслиги;

- умумтаълим мактабларида таълимнинг анъанавий шакллари ва мактаб ўқувчиларининг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва келажак касбини танлашга тайёргарлигини ривожлантириш учун янги технологиялардан фойдаланиш зарурати ўртасида;

- Таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишда уларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар ва уларни тайёрлаш учун махсус дастурлари йўқлиги ва бошқалар.

Юқоридаги қарама-қаршиликларнинг натижаси таълим жараёнида ўқувчиларнинг шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишда ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари кейинги касбий таълим ва касбий фаолият соҳасини танлаш босқичида дуч келадиган қийин вазиятдир.

Таълим, тарбия ва ривожланиш битта умумий индивидга унинг жамиятда ўз имкониятларини тўлиқ рўёбга чиқаришига қаратилган ягона мақсад билан таъсир қилади. Бироқ, ривожланиш индивидда шу даврга қадар мавжуд бўлган элементларга, таълим ва тарбия эса унда ҳали мавжуд бўлмаган, бироқ, маданиятда, ижтимоий ахлоқда, маънавий меъёрлар ва инсонлар маънавий сифатларига қаратилган бўлади. Шахс ва индивидуал сифатлар ўзаро бир-бирини тўлдиради, шу сабабли педагогикада шахс тарбияси ҳамда индивидуаллик (ўзига хослик)ни ривожлантириш, таълим эса маданиятни (ижтимоий тажрибани) ўзлаштириш жараёни сифатида қаралади. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг

шахсий ва касбий фазилатларини ҳисобга олишнинг психологик-педагогик асослари таълим, ривожланиш ҳамда тарбия бирлигида шахс онтогенезининг моҳиятини ҳамда индивиднинг мақсадга мувофиқ ижтимоийлашуви натижасини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Джураев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс. докт.пед.наук. - СПб.: 1995. - 43 с.
2. Иноятлов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления контроля качества образования в профессиональном колледже: Дисс. докт. пед. наук. – Т., 2003. – 327 с.
3. Олимов Қ.Т. Махсус фанлардан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишнинг назарий-услубий асослари. Пед.фан.докт. дисс. автореф. – Т., 2005. – 44 б.
4. Рашидов Х.Ф. Особенности развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане. –Т.: Фан, 2004. - 288 с.
5. Рудик П.А. Мотивы поведения деятельности. – М.: Наука, 1988. - 136 с.
6. Суворов А.В. Человечность как фактор саморазвития личности: Автореф. дисс. докт. психол. наук. – М.: 1996. - 57 с.
7. Толипов Ў.Қ., Сафарова Р.Ғ., Тўрақулов Х.О., Иноятлова М.Э., Диванова М.С. Педагогик атамалар луғати. / Р.Х.Джураев таҳрири остида. – Т.: “Фан”, 2008. –58 б.
8. Холиқов А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Т.: «IQTISODMOLIYA» нашриёти, 2010,-312 бет.
9. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси / Дарслик. – Тошкент: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2008. – 286 б
10. Иванов П.И., Зуфарова М.Э. Умумий психология / Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Тошкент: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” нашриёти, 2008. – 311 б.

**AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
1-son**

Nashr qilingan sana: 25.02.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“AJER INTER” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172